

ΤΟΥ «ΜΕΤΑ-»

Παναγιώτης Θανασάς

Η αμύχανη φιλοσοφική μετα-τόπιση

Στη σκηνή του δημόσιου λόγου, το πρόθημα «μετα-» γνωρίζει μεγάλη απήχηση. Μετά τη μετανεωτερικότητα που εδραιώνεται φιλοσοφικά τη δεκαετία του 1980 και τη μετα-αλήθεια (post-truth) που ανακηρύσσεται διεθνώς «λέξη της χρονιάς» το 2016, βρισκόμαστε πλέον αντιμέτωποι με τη μετα-ιδεολογία, τη μετα-θεωρία, τη μετα-μεταπολίτευση, εσχάτως δε και με τη μετα-πολιτική. Είναι προφανές ότι το νεοελληνικό «μετα-» αποδίδει δύο προθήματα που στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες διακρίνονται: το post- και το meta-. Αμφότερα έλκουν την καταγωγή από το αρχαιοελληνικό μετά, του οποίου τον νοηματικό πυρήνα συγκροτεί η έννοια της μεταβολής, της διαδοχής, της μετάβασης. Η έννοια αυτή μπορεί να είναι χρονική, και τότε δηλώνεται με το post-. Μπορεί όμως να λαμβάνει και τη μορφή μιας λογικής ή εννοιολογικής μετάβασης σε ένα άλλο επίπεδο ανάλυσης, οπότε και δηλώνεται με το meta-.

Σε όρους όπως η μετανεωτερικότητα και η μετα-αλήθεια, το χρονικό «μετα-»/post- δηλώνει τη μετάβαση σε μια νέα κατάσταση (ή και εποχή), τον χαρακτήρα της οποίας προφανώς δεν μπορούμε να συλλάβουμε (ακόμη), και γι' αυτό αναγκάζομαστε να την ετεροπροσδιορίσουμε με αναφορά στην εποχή που εκλείπει. Στον πυρήνα του, έτσι, το post- αποτελεί αναγνώριση μιας θεμελιώδους αμύχανιας - η οποία, πάντως, δεν πρέπει να μας εκπλήσσει. Ο Χέγκελ το έχει ήδη επισημάνει: «η γλαύκα της Αθηνάς αρχίζει το πέταγμα της μόνο την ώρα που απλώνεται το λυκόφως». Ο ρόλος της φιλοσοφίας είναι να κατανοεί ό,τι έχει ήδη συντελεστεί και όχι να προλέγει τα μελλούμενα. Με έναν παράδοξο τρόπο, ο φιλόσοφος του απολύτου μάς έχει ήδη προσγειώσει στην ανθρώπινη περατότητα.

Πώς έχουν όμως τα πράγματα με το μετα-/meta- που δηλώνει τη μετάβαση σε ένα δεύτερο (μετα-)επίπεδο ανάλυσης; Η μετα-φιλοσοφία φερειπείν, σε αντίστιξη προς την «κοινή» φιλοσοφία, φέρεται να στρέφεται προς αυτήν εξεταστικά και να ασχολείται με το επιστημικό της status, με το αντικείμενο και τη μέθοδό της, με το ερώτημα της προόδου της. Είναι όμως προφανές ότι αυτό το δεύτερο μετα-επίπεδο, αν πρέπει να διακριθεί, είναι όχι απλώς άρρηκτα δεμένο με το πρώτο, αλλά και απαράγραπτο συστατικό της όλης φιλοσοφίας. Κατά κάποιον τρόπο, το ερώτημα «τι είναι η φιλοσοφία;» συμπύκνωσε ανέκαθεν την πιο καιρία φιλοσοφική διερώτηση. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με τη μετα-ηθική: Δύσκολα μπορούμε να φανταστούμε μια φιλοσοφική ηθική που θα εξαντλείται στο λεγόμενο κανονιστικό επίπεδο (τι είναι σωστό/αγαθό; τι οφείλουμε να πράττουμε); χωρίς να θέτει τα «μετα-ηθικά» ερωτήματα: Τι σημαίνει «σωστό/αγαθό», ποιος είναι ο χαρακτήρας των ηθικών κρίσεων, τι τύπου αλήθεια εμπεριέχουν;

Δεν είναι διόλου τυχαίο ότι αυτή η

«
Το νεοελληνικό «μετα-» αποδίδει δύο προθήματα που στις περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες διακρίνονται: το post- και το meta-

ται να αντικαταστήσουν τους γνωστούς «προανθρώπους» (εμάς δηλαδή) σε μερικές μονάχα δεκαετίες. Το πρόθημα «μετα-» δείχνει να έχει γίνει κάτι σαν μια βολική μέθοδος έκφρασης της γνωσιακής απορίας που συνοδεύει καθολικά την παρούσα φάση του πολιτισμού μας. Όλοι συνειδητοποιούμε ότι θεμελιώδεις πυλώνες της παλιάς, φιλελεύθερης κοινωνικής συναίνεσης έχουν μετακινηθεί ανεπιστρεπτή, ενώ εκείνοι που κανοναρχούσαν τη δημόσια συζήτηση πλέον αμφισβητούνται και μαραινούνται (καθοδηγητές γνώμης και πυλωροί της ενημέρωσης, ταγοί των τεχνών και κορυφαίοι επιστήμονες, μεγάλες εφημερίδες και ερευνητική δημοσιογραφία). Ένας κόσμος όπου η αντιπροσωπευτική δημοκρατία δεν αντιμετωπίζεται πια ως πανάκεια, όπου η Σύμβαση της Γενεύης για τους Πρόσφυγες θεωρείται ξεπερασμένη και όπου ακόμα και ο ΟΗΕ μπορεί να αντικατασταθεί από κάτι άλλο... Ωστόσο ελάχιστοι είναι σε θέση να εξηγήσουν από τι έχει αντικατασταθεί το παλιό, μεταπολεμικό σύστημα που κρατούσε τις κοινωνίες σε μια βασική σταθερότητα, και προς τα πού οδηγούμαστε. Ερχεται λοιπόν το «μετά», προστιθέμενο ως πρώτο συνθετικό σε μία λέξη που κάποτε περιέγραφε με ακρίβεια ένα δεδομένο επιστημικό, να δηλώσει ετούτη ακριβώς την απορία: το γε-

γονός δηλαδή πως γνωρίζουμε ότι έχουμε μετακινηθεί, ότι έχουμε αποχωρήσει από την πρότερη κατάσταση, δίχως να ξέρουμε ωστόσο προς τα πού, ή ποιοι είμαστε τώρα. Ένας τρόπος ουσιαστικά να ορίσεις περισσότερο τι δεν είναι πια κάτι («όχι πια αμιγώς νεωτερικό», «όχι πια αμιγώς πολιτικό», «όχι πια αμιγώς δημοκρατικό», «όχι πια αμιγώς βιολογικά ανθρώπινο») δίχως ωστόσο να μπορεί να προσδιοριστεί εκείνο στο οποίο έχει μετατραπεί.

Ωστόσο, ίσως η πιο ανησυχητική προοπτική είναι ότι ο χώρος του μετανεωτερικού κατακερματισμού δεν έχει πια ως γήπεδο του κάτι υλικό και χωρικά προσδι-

«
Το πρόθημα «μετα-» δείχνει να έχει γίνει κάτι σαν μια βολική μέθοδος έκφρασης της γνωσιακής απορίας που συνοδεύει καθολικά την παρούσα φάση του πολιτισμού μας

αμύχανια που προκαλούν η μετατόπιση σε ένα δεύτερο μετα-επίπεδο εννοιολογικής ανάλυσης και η σχέση του με το πρώτο επίπεδο, εκείνο του «αντικειμένου», απαντά ήδη στην ιστορικά πρώτη βαρύνουσα χρήση του meta-, στον όρο μεταφυσική. Ο τίτλος *Μετά τα Φυσικά* αποδόθηκε σε μια σειρά άτιτλων πραγματειών του Αριστοτέλη οι οποίες προσπαθούσαν να συγκροτήσουν αυτό που ο ίδιος αποκαλούσε «ζητούμενη επιστήμη». Δόθηκε άραγε ο τίτλος επειδή οι πραγματείες αυτές, τοποθετημένες σε ένα νοητό κλασέρ χειρογράφων, βρίσκονταν απλώς «δίπλα» (μία ακόμη σημασία του «μετά») στις πραγματείες με τον τίτλο *Φυσικά*; Ή μήπως ήδη ο τίτλος *Μετά τα Φυσικά* προτυπώνει το «μεταφυσικό» εγχείρημα υπέρβασης της φυσικής πραγματικότητας; Και αν ναι, με ποιον τρόπο επιτελείται αυτή η υπέρβαση; Ο Χάιντεγκερ το έχει επισημάνει εδώ και έναν αιώνα: «Το *μετά τα φυσικά* είναι ο τίτλος μιας βαθιάς φιλοσοφικής αμύχανιας».

Αυτή η αμύχανια, πάντως, μεταπίπτει σε έκπληξη όταν οι έννοιες χρησιμοποιούνται πληθωριστικά και καταχρηστικά, με κίνδυνο τη σημασιολογική τους διάβρωση. Τέτοια υπήρξε εσχάτως η εισαγωγή, από εξέχοντα πολιτικό, του όρου *μεταπολιτική* ως «ενασχόληση με τα μεγάλα διακυβεύματα» και ως «το αντίθετο της μικροπολιτικής ευτέλειας». Επισημάνθηκε ήδη (Βάσω Κιντή) ότι ο νεολογισμός αυτός επιτείνει την εννοιολογική σύγχυση, καθώς το «μετα-» εδώ απλώς υποκαθιστά το πρόθημα «μέγα-».

Σε έναν κόσμο επωδύνως και επικινδύνως ενδιαφέροντα, ο ρόλος που μπορεί να διεκδικήσει η φιλοσοφία δεν είναι αυτός της ηθικής ή πολιτικής καθοδήγησης, αλλά της διασφάλισης των δυνατοτήτων συνεννόησης και διαλόγου - τουλάχιστον μεταξύ όσων συμμερίζονται τούτη την ανάγκη. Φιλοσοφία είναι (μετα-φιλοσοφικά...) η μέριμνα για τη χρήση των εννοιών. Η διευκρίνιση της πολυσμίας του «μετα-» αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα τούτης της μέριμνας - ακόμη και αν δεν αίρει την αμύχανια που προκαλεί η πολύσημη μετατόπιση την οποία δηλώνει ήδη ο αρχαιοελληνικός όρος.

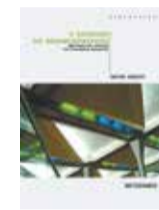
Ο κ. Παναγιώτης Θανασάς είναι καθηγητής Φιλοσοφίας στο ΕΚΠΑ και διευθυντής του The Athens MA in Ancient Philosophy.

ΝΕΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

Βιβλιογραφία

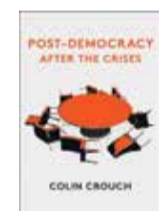
«Ο όρος δεν είναι απλώς αμφιλεγόμενος, είναι και εσωτερικά τεταμένος και αντιφατικός. [...] Το μεταμοντέρνο δεν είναι κάτι που θα τακτοποιηθεί άπαξ και διά παντός». Ο φιλόσοφος Φρέντρικ Τζέιμσον ανατέμνει την έννοια και τις προεκτάσεις της στο βιβλίο *Το μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού* (εκδ. Νεφέλη, 1999).

Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας (εκδ. Μεταίχμο, 2009) του Ντέιβιντ Χάρβεϊ φιλοδοξεί να προσδιορίσει τη σημασία της μετανεωτερικότητας δίνοντας ταυτόχρονα την κοινωνική και σημασιολογική ιστορία της νεωτερικότητας και τη θέση αμφοτέρων στο πλαίσιο των πολιτικών και κοινωνικών ιδεών και κινήματων, καθώς και στην τέχνη.

Η έκπτωση της αλήθειας ως αξίας στον πολιτικό διάλογο και τη δημόσια σφαίρα και η αντίστοιχη ανάδυση της ατεκμηρίωτης εντυπωσιοθηρίας με βασικά παραδείγματα τις προεκλογικές εκστρατείες του Ντόναλντ Τραμπ και του Brexit τίθενται στο επίκεντρο του *Post Truth. How Bullshit Conquered the World* (εκδ. Biteback, 2017) του Τζέιμς Μπολ.

Εχοντας αναδείξει τη συρρίκνωση του περιεχομένου των δημοκρατικών θεσμών, της ισχυροποίησης της εξουσίας των επιχειρηματικών ελίτ και της αδυναμίας της πολιτικής τάξης από το 2004, ο Κόλι Κράουτς επανέρχεται στην πρότερη ανάλυσή του στο *Post-Democracy. After the Crises* (εκδ. Polity, 2020) επικαιροποιώντας τη στο τοπίο της πολυκρίσης.

Στο βιβλίο *Τι δημοκρατίες θα υπάρχουν το 2050;* (εκδ. Αλεξάνδρεια, 2024) ο Γιώργος Σιακαντάρης πραγματεύεται το φαινόμενο των επιπτώσεων της μεταπολιτικής στη λειτουργία των δημοκρατιών. Το πώς θα είναι οι δημοκρατίες στα μέσα του 21ου αιώνα εξαρτάται από το αν θα καταφέρει η πολιτική να δώσει απαντήσεις στη μεταπολιτική.

Ο κ. Νίκος Α. Μάντης είναι συγγραφέας.